

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ДІАГНОСТУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ У СТУДЕНТІВ

В. І. ТЕРНОПІЛЬСЬКА

Вища школа має забезпечувати становлення особистості студента, його професійний, фізичний, соціальний, комунікативний розвиток. Успішне розв'язання цих функцій професійної діяльності викладача безпосередньо пов'язане з оволодінням ним педагогічною діагностикою. Разом з тим, аналіз змісту професійної діяльності викладачів вищих навчальних закладів показує, що цьому аспектові не приділяється належної уваги.

Проблеми підготовки педагогів вищої школи до діагностичної діяльності розглядаються у працях А. Белкіна, Б. Бітінаса, М. Голубєва, О. Киричука, В. Семиченко, І. Беха, М. Монахова та ін.

Окремі аспекти соціально-комунікативної культури висвітлювали Г. Андрєєва, І. Бех, О. Кононко, О. Петровський, Д. Фельдштейн, Дж. Мід, К. Ясперс, С. Франк, Ю. Габермас, Л. Коган та інші. Систему виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності досліджувала автор цієї публікації В. Тернопільська.

Мета статті – розкрити особливості педагогічної діагностики і соціально-комунікативної культури студентів вищих навчальних закладів.

Соціально-комунікативна культура, за умови успішної виховної роботи, стає цілісним, інтегральним, особистісним утворенням студентів, оскільки саме у цьому віці завершується становлення світогляду, ціннісно-сислової сфери, шліфуються соціальні, професійні вміння особистості. І, як наслідок, соціально-комунікативна культура привласнюється студентом, стає його особистісною цінністю.

Б. Ананьєв, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонтєв, Д. Фельдштейн цей вік розглядають із точки зору зміни соціальної позиції особистості. У цей період змінюється не тільки становище молоді людини серед інших людей, але й її соціальна позиція. Активні пошуки свого місця в житті, плани на майбутнє на основі визначення покликання – все це створює особливу соціальну ситуацію формування особистості в даний віковий період. Для особистості студента особливої актуальності набувають фундаментальні завдання соціального й особистісного самовизначення, вирішення його зумовлює необхідність виховання у нього соціально-комунікативної культури.

Зокрема, серед основних завдань соціального розвитку в юності можна виокремити такі: набуття почуття особистісної totoжності, цілісності (ідентичності); набуття психосексуальної ідентичності – усвідомлення й самовідчуття себе як гідного представника протилежної статі; професійне самовизначення – самостійне і незалежне визначення життєвих цілей: вибір, отримання професії, розвиток готовності до життєвого самовизначення, що означає достатній рівень розвитку в студентів ціннісних уявлень, вольової сфери, соціально-комунікативної культури [1, с. 182]. З огляду на це, стає очевидною необхідність здійснення діагностичного супроводу, що охоплює сукупність методів і засобів вивчення як індивідуальних особливостей студентів, так їхніх міжособистісних взаємин.

Вивчення рівнів сформованості у студентів соціально-комунікативної культури можна здійснювати за допомогою комплексу діагностичних методик, зокрема:

метод довготривалого спостереження за поведінкою студентів у взаєминах і спілкуванні з іншими під час перерв, у процесі підготовки й виконання справ різного характеру, під час спільної діяльності;

бесіди із студентами, кураторами, викладачами з метою виявлення рівнів сформованості у студентів соціально-комунікативних умінь і навичок;

метод узагальнення незалежних характеристик, за допомогою якого ми з'ясували ступінь сформованості певних ознак, рис, проявів поведінки студентів за оцінками, які їм давали викладачі, куратори, одногрупники, а також самі студенти;

анкетування, інтерв'ювання, тестування, бесіди з метою виявлення розуміння студентами сутності поняття “соціально-комунікативна культура”, її основних ознак, механізмів прояву у взаєминах, спілкуванні з іншими, потреб і мотивів поведінки;

застосування ситуацій морального вибору й аналізу життєвих ситуацій;

метод самооцінки;

метод кількісної обробки отриманих даних.

Для з'ясування рівня сформованості знань студентів про соціально-комунікативну культуру їм можна запропонувати розкрити зміст цього поняття, вичленити основні поведінкові характеристики соціально-комунікативної культури, дати оцінку власному рівню знань.

Так, соціально-комунікативну культуру респонденти окреслюють як уміння знаходити спільну мову з оточуючими – 16,2 % опитаних; уміння спілкуватися, комунікабельність – 11,5 %; привітне доброзичливе ставлення до співрозмовника – 18,5 % опитаних; взаєморозуміння, повага, ввічливість, порядність у взаєминах – 20,8 % опитаних; вміння зацікавити співрозмовника – 6,9 % опитаних; культуру мовлення – 10,0 % опитаних; повагу до співрозмовника – 5,4 % опитаних; уміння вислухати – 6,9 % опитаних; 3,8 % студентів не дають визначення даного поняття.

Насторожує той факт, що жодним із студентів не були названі такі складові соціально-комунікативної культури, як чуйність, доброта, здатність до співчуття, співпереживання, на їхню думку, ці складові є не обов'язковими у спілкуванні. Юнаки і дівчата, в основному, окреслюють окремі складові цього інтегрального особистісного утворення.

При визначенні обсягу знань студентів щодо соціально-комунікативної культури ми послуговувалися такими критеріями: чотири і більше названі ними поняття – 4 бали; три поняття – 3 бали; два поняття – 2 бали; одне поняття або відсутність відповіді – 1 бал. Результати кількісної і якісної обробки даних свідчать про те, що серед складових соціально-комунікативної культури більшістю юнаками і дівчат обрані: уміння знаходити спільну мову із співрозмовником; культура мовлення; повага, ввічливість, порядність у взаєминах; уміння поставити себе на місце іншої людини; вміння запобігати конфліктних ситуацій у взаєминах; вміння вислухати; відсутність у мовленні нецензурних слів; дотримання загальноприйнятих норм і правил поведінки тощо.

Щодо прояву соціально-комунікативної культури у взаєминах, то студенти оцінили їх досить критично. Зокрема, 55,4 % опитаних зазначили, що виявляють соціально-комунікативну культуру у взаєминах завжди, 36,1 % опитаних проявляють соціально-комунікативну культуру іноді, залежно від обставин, ставлення до конкретної людини, а також акцентують увагу на невмінні контролювати свої емоції у взаєминах, 8,5 % опитаних не дають відповіді на це запитання, що наштовхує на не досить втішні висновки щодо розуміння і розвитку у студентів цього інтегрального особистісного утворення людини.

Студенти критично оцінюють рівень сформованості соціально-комунікативної культури своїх одногрупників, підкреслюючи, що у взаєминах з іншими їм не вистачає доброзичливості, порядності, розуміння, чуйності, тактовності, вміння себе контролювати. Причинами таких непорозумінь з однокласниками вони вважають: низький рівень розвитку у них загальної і комунікативної культури; відмінності в інтересах, цінностях; небажання прийняти позицію іншого; невміння контролювати власні емоції й поведінку; прагнення самоствердитися за рахунок іншого.

Педагоги також указують на низький рівень сформованості соціально-комунікативної культури у юнаків і дівчат, що виявляється у відсутності взаєморозуміння, егоцентричності, байдужості, агресивній поведінці, невмінні поступатися. Причини такої поведінки студентів вони вбачають у сімейному вихованні та впливі ровесників, засобів масової інформації.

За допомогою методики незакінчених речень нами було встановлено, що для більшості студентів соціальні норми, виявлення комунікативної культури не виступають механізмами регулювання власної поведінки. Зокрема, 68,5 % опитаних – не відчують почуття сорому за порушення соціальних норм поведінки та вживання їхніми друзями ненормативної лексики, 54,6 % опитаних – не засуджують своїх одногрупників за наміри вирішити конфлікт силою, надають перевагу брехні заради досягнення мети. Щодо їхньої власної поведінки у конфліктних ситуаціях, то, згідно з отриманими даними, свою правоту доводять фактами – 47,7 % опитаних; криком – 34,6 %; силою – 17,7 % опитаних. Вважають себе здатними відстояти власну думку – 56,1 % студентів; ситуативно здатними – 40,8 %; нездатними – 3,1 %. Це можна пояснити тим, що для більшості сучасних студентів соціально-комунікативний розвиток не є домінуючим, їхнє життя зорієнтоване переважно на досягнення у подальшому певних матеріальних благ.

Спостерігається також протиріччя між професійним вибором студентів та розумінням того, які якості необхідні їм для того, щоб стати у подальшому хорошим спеціалістом. По суті студенти обрали професії, які зорієнтовані на соціальну взаємодію і спілкування з партнерами, а отже, до технічних, предметних навичок належить широке коло вмінь, які забезпечують ефективність та успішність взаєморозуміння. Серед таких можна виокремити і соціально-комунікативні уміння.

Аналіз проведеного опитування за методикою «Цінності професійного життя» студентів свідчить про їх, в основному, прагматичну орієнтацію у виборі професії. Зокрема, професійне життя юнаків і дівчат це сфера, яка дозволяє отримати прибуток, забезпечує комфортне, благополучне життя, дозволяє стати відомим, зажити слави; це також сфера, де можна успішно і довго просуватися в діяльності. Можливість мати надійних друзів, установлювати емоційно насичені взаємини, задовольнити потребу у спілкуванні та високі індивідуальні досягнення: винаходи, книги, патенти, технології отримали у студентів найнижчу кількість балів.

Внаслідок спостереження за поведінкою і взаєминами студентів, аналіз їхніх висловлювань та ранжування відповідей на запитання анкет було конкретизовано типи їхніх ціннісних орієнтацій (за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича). Зокрема, орієнтацію на цінності соціальної взаємодії (найбільш значимі для студентів – пізнання, друзі, взаєморозуміння) мають 7,7 % респондентів; орієнтацію на цінності індивідуальної самореалізації (найбільш значимі – отримання вищої освіти, незалежність, продуктивне життя) – 19,2 % студентів; орієнтацію на загальнолюдські цінності особистого щастя (найбільш значимі – любов, щасливе сімейне життя, матеріально забезпечене життя, здоров'я) – 37,7 % студентів; орієнтація на цінності соціальної успішності (престижна професія, матеріально забезпечене життя, визнання) – 35,4 % студентів.

Але, на жаль, у сучасних студентів часто спостерігається тенденція до зростання спрямованості на себе, тяжіння до егоцентризму, орієнтація на задоволення власних потреб, незважаючи на інших, агресивність у взаєминах і досягненні статусу, схильність до суперництва, прагнення до влади, але, при цьому, вони вирізняються інтровертованістю, тривожністю, роздратованістю (емоціям не вистачає тепла). За нашими даними, у 40,8 % студентів виявлено спрямованість на себе. Для 38,5 % юнаків і дівчат характерна спрямованість на спілкування, взаємодію, що виявляються у прагненні підтримувати взаємини з одногрупниками, іншими людьми, товариськості, люб'язності, орієнтації на спільну діяльність (не обов'язково для виконання справи, а заради самого спілкування). Разом з тим, їм також властива орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в емоційних контактах з людьми. 20,7 % студентів виявляють спрямованість на справу. Їм властива орієнтація на ділову співпрацю, схильність до кооперації, зацікавленість у вирішенні ділових проблем, виконанні завдання якнайкраще, здатність відстоювати в інтересах справи власну думку, корисну для досягнення спільної мети. Ці дані ми отримали за допомогою методики «Орієнтаційна анкета» Б. Басса, адаптованої І. Пейсаховим.

За дослідженнями вчених, адекватна рівню домагань і реальним можливостям юнаків і дівчат самооцінка впливає на спосіб установлення ними соціальних контактів та є умовою їх подальшого успішного життєвого самовизначення, самореалізації.

Вивчення самооцінки студентів здійснювалось нами за допомогою методики Дембо-Рубінштейна. Як показав аналіз результатів, 39,2 % студентів мають адекватну самооцінку, що виявляється у володінні ними такими особистісними характеристиками, як упевненість у власних можливостях, високій вимогливості до себе, товариськості, теплоті, дружельюбності у взаєминах з оточуючими, повазі до інших людей. Ці студенти ніколи не страждають від комплексу меншовартості. Занижену самооцінку виявлено у 33,1 % студентів. У цієї категорії обстежуваних спостерігається занижений рівень домагань, невпевненість у своїх силах, тенденція до усамітнення, труднощі в інтерперсональних контактах, емоційна нестійкість, образливість, що утруднює процес формування у них соціально-комунікативної культури. Завищена самооцінка притаманна 27,7 % обстежуваних.

Вивчення мотивів поведінки студентів, системи особистісних цінностей, які визначають зміст їхньої діяльності, формування соціально-комунікативної культури, ставлення до партнерів зі спілкування, оцінку інших людей й оцінку себе ми здійснювали за допомогою анкети «Мотиви виявлення соціально-комунікативної культури»[1, с.185–187].

Виявлення юнаками і дівчатами соціально-комунікативної культури носить досить часто ситуативний характер – 30,8 % респондентів. Але серед мотивів вияву соціально-комунікативної культури студентів поруч із орієнтацією на спілкування з ровесниками, ціннісним ставленням до інших виділяються мотиви орієнтації на майбутнє (юнаки і дівчата зазначають, що розвинуті соціально-комунікативні вміння допоможуть їм у правильному виборі професії та сприятимуть успішній самореалізації, встановленні адекватних взаємин із діловими партнерами).

Такий вибір, на нашу думку, пов'язаний із характерною тенденцією цього вікового періоду – орієнтацією на професійне і особистісне самовизначення. Таких респондентів нами виявлено 21,5 %. Орієнтація на уникнення неприємних ситуацій, бажання завоювати позитивне ставлення, авторитет

серед інших спостерігається у 33,1 % студентів. Зокрема, деякі юнаки і дівчата акцентують увагу на бажанні завоювати гарне ставлення із боку представників протилежної статі, що також стратегічно пов'язано із особливостями цього віку (провідного значення у цьому віці набуває спілкування з представниками протилежної статі як умова підвищеного соціального статусу серед ровесників – психосексуальний розвиток). На не обов'язковості дотримання соціально-комунікативної культури у спілкуванні, взаєминах наголошують 14,6 % студентів.

Показником соціально-комунікативної культури нами також визначена емпатія. У міжособистісних взаєминах емпатія виступає як здатність бачити, відчувати, реагувати на почуття і переживання іншої людини, прилучатися до її емоційного життя, розділяти її емоційні стани. Емпатія є важливим чинником соціально-комунікативного розвитку школяра. Рівень розвитку емпатії юнаків і дівчат можна визначати за допомогою опитувальника «Діагностика емпатії» (І. Юсупова).

За нашими даними, всього 10,8 % студентів володіють високим рівнем розвитку емпатії, що виражається в емоційній чутливості до оточуючих, доброзичливості, товариськості, вмінні встановлювати контакти і знаходити спільну мову з іншими, вмінні підбадьорити та заспокоїти оточуючих, безкорисливості. Юнаки і дівчата намагаються не допускати конфліктів, знаходити компромісні рішення. В оцінці подій вони більше довіряють своїм почуттям, інтуїції, аніж аналітичним висновкам. Постійно потребують схвалення з боку оточуючих. Середній рівень розвитку емпатії діагностується у 53,1 % опитаних. Ці юнаки і дівчата тримають свої емоції під контролем, у них немає розкутості почуттів, що заважає повноцінному сприйняттю оточуючих і є перешкодою у встановленні повноцінних взаємин. У взаєминах із людьми судять про них, насамперед, за вчинками, менше цікавлячись їх мотивами. Уважні до співрозмовника намагаються зрозуміти, що стоїть за його словами, однак при зайвому виявленні ним почуттів втрачають терпіння. 36,1 % опитаних виявили низький рівень емпатії. Для цієї категорії студентів не зрозумілі емоційні прояви з боку оточуючих, вони до них ставляться з іронією, що викликає суттєві труднощі у встановленні контактів з іншими людьми. Таким студентам часто важко першими розпочати розмову, особливо з незнайомими людьми. Їхні взаємини з іншими формалізовані, що не сприяє успішному соціально-комунікативному зростанню юнаків і дівчат.

За допомогою опитувальника («Виявлення рівнів сформованості соціально-комунікативної культури», В.Тернопільська) [1, с.187–193] нами умовно виділено чотири групи студентів. До першої групи студентів, які характеризуються високим рівнем сформованості соціально-комунікативної культури, ми віднесли тих опитуваних, які мають глибокі, міцні знання щодо норм, правил, моделей поведінки, прийнятих у соціумі, комунікативної культури особистості. Вони керуються ними у взаєминах з оточуючими. Їм властиве емоційно-позитивне ставлення до себе, інших людей, навколишньої дійсності, єдність внутрішньої і зовнішньої вихованості. Респонденти цієї групи самокритичні, мають адекватну самооцінку. Їхній поведінці у взаєминах із іншими властиві ввічливість, тактовність, доброзичливість, чуйність, контактність, культура мовлення. Цю групу склали 18,5 % опитуваних.

Студенти, які володіють достатнім рівнем сформованості соціально-комунікативної культури (30,0 %) характеризуються достатньо глибокими знаннями норм, правил, моделей поведінки прийнятих у соціумі та усвідомленням необхідності їх дотримання у повсякденних взаєминах. Але, на жаль, їх характерною особливістю є непослідовність у словах і діях. Поведінка зумовлюється ситуативно – залежно від вимог, власних інтересів, потреб і під впливом значимих людей. Студенти із достатнім рівнем сформованості соціально-комунікативної культури виявляють ввічливість, тактовність, доброзичливість, чуйність, толерантність у ставленні до інших; вирізняються розвинутими комунікативними уміннями і навичками, культурою мовлення. Мають адекватну самооцінку, здатність до саморегуляції власних дій.

Середній рівень сформованості соціально-комунікативної культури ми констатуємо у 36,3 % опитуваних. Вони усвідомлюють необхідність дотримання культурних норм, правил, моделей поведінки, прийнятих у соціумі, однак діють згідно з ними вибірково. Позитивні якості проявляють лише у ставленні до близьких друзів. Їм властива егоцентричність, орієнтація на свої власні інтереси і неадекватна самооцінка. Юнаки й дівчата мають труднощі комунікативного характеру, пов'язані з недостатнім оволодінням ними вербальними і невербальними способами встановлення контакту. Навички саморегуляції у поведінці розвинені недостатньо.

Студенти з низьким рівнем сформованості соціально-комунікативної культури мають недостатні знання про норми, правила, моделі поведінки, прийняті у соціумі, комунікативні особливості

особистості. Ці знання позбавлені системності, не мотивуються внутрішньою потребою, рідко знаходять вияв у їхній поведінці. Для студентів із низьким рівнем сформованості соціально-комунікативної культури характерні: байдужість, нездатність до співпереживання і співчуття, відсутність навичок саморегуляції поведінки. Ця група налічує 15,2 % опитуваних.

Як показали результати дослідження, студенти мають недостатньо глибокі ґрунтовні знання щодо основних складових соціально-комунікативної культури особистості. Для більшості студентів соціально-комунікативна культура не виступає механізмом регулювання їх поведінки. Багатьом юнакам і дівчатам властива спрямованість на себе, тяжіння до егоцентризму, низький рівень емпатії, що блокує розвиток у них соціально-комунікативних умінь. У них не сформовані навички саморегуляції поведінки, що виражається у неконтрольованих діях, вчинках, ненормативній лексиці, вони також не володіють навичками ефективного розв'язання конфліктних ситуацій. У зв'язку з цим перспективним є організація та проведення спеціальної роботи за такими напрямками: застосування стосовно студентів ефективних новітніх виховних технологій; удосконалення змісту, форм, методів професійної підготовки кураторів академічних груп; розробка навчально-методичного забезпечення з урахуванням особливостей компетентнісного підходу.

Список використаної літератури

1. Тернопільська В. І. Психологія для старшокласників: соціально-комунікативний аспект : навч. посіб. / В. І. Тернопільська. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 308 с.